

Б. С. МУСАЕВ

А Г Р О К И М Ё

*Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим
вазирлиги Аграр университети, қишлоқ хўжалиги
институтлари талабалари учун барслик
сифатида тавсия этган.*

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАҲРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ — 2001

Дарсликда ўсимликларнинг кимёвий таркиби ва озиқланиши, республикамиз тупроқларининг агрокимёвий хоссалари, ўғитлар, уларнинг турлари, олиниши, қўлланилиши, асосий қишлоқ хўжалик экинларига ўғит қўллаш тизимини ишлаб чиқиш, агрокимёвий тадқиқот усуллари ва агрокимёнинг экологик муаммолари баён этилган.

Дарслик аграр университети, қишлоқ хўжалиги институтлари ҳамда университетларнинг агрокимё ва тупроқшунослик мутахассислиги талабалари учун мўлжалланган.

Муаллиф дарсликнинг қўлёзмаси билан танишиб, ўз фикр-мулоҳазаларини билдирганликлари учун академик Ж. С. Сатторов ва профессор Ҳ. Ч. Бўриевларга ўз миннатдорчилигини билдиради.

Тақризчилар:

қишлоқ хўжалик фанлари доктори, профессор
А. Э. ЭРҒАШЕВ, биология фанлари доктори,
профессор *Л. А. ҒАФУРОВА*, қишлоқ хўжалик фанлари
доктори *С. К. КОЖАҲМЕТОВ*

Ўғитлар — ҳосилдорликни ошириш омили

Деҳқончиликни кимёлаштириш — экинлар ҳосилдорлигини оширишнинг муҳим воситаси, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини жадаллаштиришнинг иқтисодий жиҳатдан энг самарали йўлидир.

Жаҳон деҳқончилиги тажрибасининг кўрсатишича, экинлар ҳосилдорлиги тупроққа киритиладиган ўғитлар миқдори билан узвий боғлиқдир (1-жадвал).

1-жадвал.

Ғалла экинлари ҳосилдорлиги ва ўғит меъёри ўртасидаги муносабат
(Т. К. Chanda ва б., 1998)

Давлат	Киритилган ўғит миқдори, (NPK), кг/га	Ғалла ҳосили, ц/га
Нидерландия	588,9	76,2
Курия	465,6	55,0
Япония	395,1	43,4
Миср Араб Республи- каси	347,7	56,1
Англия	320,7	61,2
Хитой	307,0	42,6
Италия	165,8	45,6
Бангладеш	110,6	24,1
Ҳиндистон	75,2	17,2

Масалан, 1976—1985 йиллар давомида дунё миқёсида ялпи дон ҳосили 31,9, ҳосилдорлиги 29,7%га ошиб, гектаридадан ўртача 25,3 ц ни ташкил қилган.

Ўғитлардан самарали фойдаланиш ҳисобига Англияда 1982 йилда кузги буғдойдан рекорд ҳосил (156,5 ц/га) олинган. Германия фермер хўжаликларида бирида 72 га майдондаги ўртача ҳосилдорлик 101,3 ц ни ташкил қилган. Ҳозирги кунга қадар маккажўхори ва шолидан олин-

ган энг юқори ҳосил мос равишда 222,0 ва 145,0 ц/га дир.

Ўғитлар самарадорлиги одатда экинлардан олинадиган қўшимча ҳосил миқдори билан белгиланади. Республикамизда амалга оширилган илмий изланишларнинг маълумотлари асосида (2-жадвал) 1 ц минерал ўғит ҳисобига қуйидаги миқдорда қўшимча ҳосил олиш мумкин:

2-жадвал.

Қишлоқ хўжалик экинларидан минерал ўғитлар ҳисобига олинадиган қўшимча ҳосил, т/га

(М. П. Петухов ва б. 1979)

Экин тури	Қўшимча ҳосил, т/га	Экин тури	Қўшимча ҳосил, т/га
Дон	1—1,3	Мева-чева	1,7—2,0
Пахта (хом ашё)	0,6—0,8	Қандлавлари	6,5—7,0
Картошка	5—7,5	Узум	3,0—3,2
Сабзавот ва полиз	10—12	Хашаки илдиз мевадилари	6—8,0

Республикамизнинг суғориладиган майдонларида ўғитлар самарадорлиги яққол кўзга ташланади. 1932 йилда пахта ҳосилдорлиги 7—8 ц/га дан ошмаган бўлса, ҳозирги кунда, гектарига 11—12 ц минерал ўғитлар ишлатиш ҳисобига бу кўрсаткич 25—28 ц/га ни ташкил этади (3-жадвал).

3-жадвал.

Ўзбекистонда минерал ўғитлардан фойдаланиш кўрсаткичлари

(Республика лойиҳа-қидирув агрохимё станцияси, 1998)

Йиллар	Пахта ҳосили, ц/га	Азотли ўғитлар		Фосфорли ўғитлар		Калийли ўғитлар	
		жами, т	ғўзага, кг/га	жами, т	ғўзага, кг/га	жами, т	ғўзага, кг/га
1985	27,0	680,1	242,0	300,0	101,0	185,1	69,0
1988	26,2	743,4	247,0	442,3	132,0	220,2	73,0
1992	24,8	580,3	233,0	329,1	121,0	109,5	50,0
1997	22,6	661,8	234,0	192,7	71,0	95,7	42,0

Экинлардан олинадиган ҳосилнинг қарийб ярми (баъзи ҳолларда 60—70% и) минерал ўғитлар ҳисобига олинади. Аксарият экинларда ўғит қўллаш билан боғлиқ 1 сўмлик сарф-харажат 2—3 сўм бўлиб ҳосил билан қайтади, ғўзани ўғитлашда эса бу кўрсаткич 8—9 сўмни ташкил этади.

Ўғитлардан олинадиган иқтисодий самара тупроқ-иқлим шароитлари, ўғитларни меъёри, муддати ва юксак агротехника тадбирлари асосида қўллаш билан узвий боғлиқ.

1980 йилда дунё бўйича 111,7 млн. т минерал ўғит ишлатилган бўлса, XXI асрнинг бошларига келиб, халқаро амалий тизимли таҳлил институти (IIASA) ҳисоби бўйича 287 млн т, БМТ қошидаги Саноат тараққиёти ташкилоти (UNIDO) маълумоти бўйича 307 млн. т минерал ўғит тайёрланади. 2015—2020 йилларга келиб бу кўрсаткич 2—3 марта ошади. Ҳозирги кунда ривожланган мамлакатларда киши бошига 145 кг, ривожланётган мамлакатларда эса атиги 23 кг минерал ўғит тўғри келади.

Қишлоқ хўжалигини имкон қадар механизациялаш, электрлаштириш, кимёлаштириш ва мелиорациялаш асосида жадал ривожлантириш Республикамиз аграр сиёсатининг асоси ҳисобланади. Мустақилликнинг биринчи кунларидан бошлаб ўғит ишлаб чиқаришни кўпайтириш, улар ассортиментини яхшилаш, «... қишлоқ хўжалигини зарур минерал ўғитлар, ўсимликларни ҳимоя қилиш воситалари билан таъминлашни нафақат тубдан ўзгартириш, балки агрокимё қоидаларига қатъий амал қилишда талабчанликни ошириш, уларни қўллаш маданиятини юксалтириш лозим»лигига жиддий эътибор берилди.

1996 йилнинг 7 августида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришида агрокимё хизмати кўрсатишни такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори ҳам деҳқончиликни кимёлаштиришни кучайтиришда муҳим қадам бўлди.

Ҳозирги кунда Республикамизда 6 та ўғит заводи (Чирчиқ, Олмалиқ, Навоий, Самарқанд, Фарғона, Қўқон) фаолият кўрсатмоқда. Ўғит ишлаб чиқариш ва ишлатишнинг тўхтовсиз ортиб бораётганлиги муносабати билан уларнинг самарадорлигини ошириш кимё саноати ва қишлоқ хўжалигининг биринчи навбатдаги вазифаси бўлиб қолди. Ўғит ишлаб чиқаришнинг ўсиши,